

Forskningspolitisk tale årsmøte 3 mai 2023

Av preses Lise Øvreås

Kjære statsråd, ordfører, Akademimedlemmer og venner av vitenskapen

Dette er en dag jeg har gledet meg til. Å igjen få tale til en festkledd forsamling i Roccosalen på Grand.

I dag er det 166 år siden Videnskapsselskapet i Christiania ble stiftet. Som dere alle vet har vi endret navn til Det Norske Videnskaps-Akademi. Dette kan vi ikke kalle et jubileum, men det kan være nyttig å minne oss på at dette akademiet har en lang historie innen Norsk forskning.

Det Norske forskningssystemet

Forskning har vært og er helt avgjørende for den teknologiske og vitenskapelige utviklingen i samfunnet. Forskning gir oss grunnlaget for bærekraftig utvikling og økonomisk vekst. Norge har unike forutsetninger som et demokratisk og fritt land til å bygge en sterkere forskningssektor.

Det norske forskningssystemet har vært tillitsbasert og åpent med god dialog mellom det politiske nivå, strategisk nivå og de Forskningsutførende sektorene

I *Langtidsplanen for forskning og høyere utdanning 2023-2032* er de overordnede målene styrket konkurransekraft og innovasjonsevne, miljømessig, sosial og økonomisk bærekraft og høy kvalitet og tilgjengelighet i forskning og høyere utdanning. Formålet med dette forskningssystemet er at Norge når målene i langtidsplanen. Dette er jo på mange måter «business as usual» fra det politiske nivå, det som er spesielt i 2023 er at vi nå er i et forskningsstrategisk limbo. Forskningsrådets tydelige mandat de siste årene har vært å drive norsk forskningspolitikk framover, basert på grundige langtidsplaner og markant opptrapping av både rekruttering og av vitenskapelig utstyr og nasjonal infrastruktur. Bevilgningene har økt og det har vært høyt politisk trykk for å øke norsk deltagelse i EU-forskningen. Denne satsingen har vist seg å være svært vellykket, og vi har hentet inn store EU-midler til norsk forskning. Sentre for fremragende forskning (SFF) ble etablert i år 2000 for å fremme kvaliteten i norsk forskning. Målet var å fremme banebrytende, nysgjerrighetsdrevet forskning som flytter den internasjonale forskningsfronten. Evaluering som ble framlagt i 2020 konkluderte med at SFF-ordningen har vært en stor suksess for Norge, og evalueringskomiteen anbefalte på det sterkeste at den blir videreført som en hovedmekanisme for å støtte den mest nyskapende og risikofylte forskningen i Norge.

Oppsummert kan vi si at vi har hatt en god langsiktig og positiv utvikling, men så skjedde det som overrasket svært mange av oss høsten 2022: Et totalt fravær av en opptrappingsplan og kutt i bevilgningene til Forskningsrådet. Dette ga uheldige utslag i den siste SFF-runden. Kuttene i bevilgningene til Forskningsrådet rammet eliteforskningen hardt. Budskapet var at forskningen skal realiseres gjennom de virkemidler og planer som allerede finnes i

Forskningsrådet og på institusjonene. Vi er redd for at dette skal føre til stagnasjon og kanskje også tilbakegang for viktig norsk forskning.

Norges forskningsråd

I 1999 stilte regjeringen seg bak målet om å øke ressursene i norsk forskning fra 1,7 til 2,3 % av BNP innen fem år, som er gjennomsnittlig OECD-nivå. En ny finansieringsmekanisme skulle bidra til å øke veksten. Vi har derfor de siste 20 årene hatt en god periode i norsk forskningspolitikk som har vært kjennetegnet av historisk høy og langvarig vekst. I dag har vi et Forskningsråd og et forskningspolitisk landskap i krise. Alle husker at rådets styre ble kastet på grunn av store underskudd og at det ble opprettet et interimstyre med kriseløsningsoppdrag. Vi opplever ikke lenger at forskning og utdanning løftes fram som langsiktig løsning på mange av de store utfordringer som samfunnet i dag står over for.

I januar i år sendte Kunnskapsdepartementet (KD) ut en høring – forslag til endring av forskrift om vedtekter for Norges forskningsråd, med svarfrist tidlig i februar. Her kommer KD med forslag om ny styring av NFR. De skriver i høringsnotatet at de ønsker å forenkle og tydeliggjøre styringen av Norges forskningsråd. Forskningsrådets vedtekter skal derfor videreføres og integreres i en ny virksomhets- og økonomiinstruks. Det foreslås også at KD skal oppnevne styre selv. Jeg er ikke sikker på at dette er den riktige veien å gå. Dette vil føre til et sterkere politisk grep om Forskningsrådet og derigjennom begrense dets selvstendighet. I praksis: Forskningsrådet blir et direktorat. De fleste høringsinstanser er negative til disse endringene. I en debatt i Khrono argumenterte rektorene fra UiB, UiO og NTNU for at de foreslåtte endingene vil sette forskningsrådets uavhengighet i spill og svekke det norske forskningssystemet.

Det er ingen tvil om at innstramningen i Forskningsrådet svekker den forskningspolitiske rådgivningen. Vi har i praksis ingen andre instanser som ivaretar dette.

Som forskningssamfunn og medlemmer av akademiske organisasjoner er det nedslående å oppleve denne systematiske nedbyggingen av forskningspolitisk rådgivning og koordinering.

Vegen videre

God forskningspolitisk rådgivning og koordinering er viktig for å sikre kvaliteten i norsk forskning framover og for å sikre at forskningsinnsatsen har størst mulig samfunnsmessig nytte. Dette kan oppnås gjennom en rekke tiltak. Jeg vil nevne noen av disse.

For det første bør Regjeringen gjenetablere et forskningsutvalg på tvers av statsrådenes ansvarsområder. Vi må også sørge for at arbeidet med vitenskapelig rådgivning for politikktutforming intensiveres. Den forestående gjennomgangen av forskningssystemet blir veldig viktig, og vi håper derfor at disse problemstillingene blir berørt i den sammenheng. Det er viktig å identifisere og fastsette klare forskningsprioriteringer basert på samfunnsbehov og utfordringer. Dette inkluderer også en tydelig framsnakking av den nysgjerrighetsdrevne grunnforskningens betydning.

Videre er det viktig å nevne at en god forskningspolitikk krever at det settes av tilstrekkelige midler til forskning, og at disse midlene fordeles på en effektiv og rettferdig måte. Vi må også se på virkningen av de ulike typer forskningsfinansiering. Det må være åpenhet og

gjennomsiktighet i finansieringsprosessen, og det må være rom for innovasjon og nytenkning.

Det tredje punktet jeg har lyst til å komme inn på, er koordinering: For å oppnå størst mulig effekt av forskningsinnsatsen er det viktig med god koordinering mellom ulike aktører og forskningsmiljøer. Vi bør i større grad oppfordre til nasjonalt samarbeid der det er naturlig. Sammen er vi sterkere, også i forskningen.

Demokratiutviklingen

Dette året satser Akademiet særlig på demokratiets forutsetninger. Gjennom møteserien *Demokratiets tilstand 2023* belyser vi aktuelle problemstillinger. Det skjer blant annet på Arendalsuken der vi spør om dagens politikk truer uavhengigheten til universitetene og høyskolene.

Demokratiindeksen til The Economist for 2021 viser en tilbakegang for demokratiene globalt. Kun rundt åtte prosent av jordens befolkning lever i velfungerende demokratier som sikrer blant annet valg, politisk deltagelse og grunnleggende rettigheter. Dette viser at demokratiet hele tiden må forsvares, drøftes og utvikles.

Hvordan påvirkes forskning i en tid som er preget av konflikter, krig og tilbakegang for demokratiene våre og med en fremvekst av autoritære stater? Mer enn noen gang trenger vi Akademiet - nå når akademisk frihet over hele verden er under press. Dette er et oppdrag vi må ta på største alvor, og vårt arbeid for å synliggjøre hvor viktig den akademiske forskningen er for hele samfunnet, må trappes opp. Akademisk frihet en forutsetning for den gode samfunnsutviklingen. Da er det tankevekkende at selv om situasjonen i Europa generelt er positiv sammenlignet med andre verdensdeler svekkes den akademiske friheten også her, ifølge en ny rapport fra Universitetet i Oslo

Hvordan definerer vi akademisk frihet? Akademisk frihet dreier seg om friheten til å undervise og lære, friheten til å forske og til å uttrykke seg. Men det dreier seg også om rammebetingelser – blant annet hvor selvstendige og selvstyrte universitetene er, hvilke arbeidsbetingelser som gjelder, og hvordan forskning og høyere utdanning finansieres.

Hva gjør vi på institusjonsnivå? Skal vi avbryte og sette på pause formelle avtaler? Dette skjer nå gjennom politiske vedtak. Hva gjør vi på individnivå? Oss forskere imellom, kan vi opprettholde individuelle samarbeidsforhold?

Vi så under pandemien hvor viktig det er å samarbeide internasjonalt, også med forskere i autoritære regimer. Å dele kunnskap var avgjørende for å raskt utvikle tester og vaksiner.

Nøye avveininger

I dagens geopolitiske konflikter brukes begrensninger av forskningssamarbeidet som et virkemiddel i krig og konflikt. Det kan lede til uforutsette konsekvenser som vi i dag ikke ser rekkevidden av. Å opprettholde forskningssamarbeid er en utfordring som innebærer nøye avveininger.

Krig, pandemi, klimaendring, tap av biologisk mangfold, energikrise og geopolitisk spenning er en stor del av hverdagen vår, spesielt for oss som lever nært eller i Arktis. Vitenskapelig og

kunnskapsbasert samarbeid mellom land har historisk blitt sammenvevd og høyt verdsatt i Arktis. Selv når relasjonene har vært anstrengt, har samarbeid og dialog mellom Russland og de andre arktiske landene ofte fungert i denne regionen.

Etter Russlands invasjon i Ukraina har det russisk-vestlige forholdet blitt iskaldt. Som følge av krigen lider vitenskapen, vitenskapsbaserte beslutninger og vitenskapsdiplomati alvorlig. Uten tilgang til russiske forskere og territorium blir vitenskapelige data ufullstendige. Redusert internasjonalt Arktisk vitenskapsamarbeid kan få alvorlige konsekvenser for klimaforskningen, noe som kan forverre klimakrisen. Vesten bør stå samlet i støtte til Ukraina og reaksjonene mot Russland, men forbud mot samarbeid på et så viktig felt som klimaforskning i nord kan være utfordrende.

Jeg skal komme med et eksempel. Arktis er blitt beskrevet som verdens termometer. De største klimaendringene foregår i Arktis, og de foregår nå. Spesielt utsatt er områdene med permafrost. 25% av den nordlige halvkule består av permafrost. I permafrosten er det bundet opp hundredevis av gigatonn med karbon og klimagasser som metan og CO₂. Vårt forskerteam holder på med en systematisk kartlegging av permafrostområdene i Nordenskiöld Land på Svalbard. Gjennom et NFR-prosjekt ledet av UNIS (Universitetssenteret på Svalbard), avdekker vi områder med store mengder utslipp av metangass. I løpet av de fire siste årene har vi kartlagt mer enn 100 områder med utslipp av metan. Disse områdene frigjør mellom 30-300 tonn metan årlig til atmosfæren. Dette er svært viktige data som må inn i de store globale klimamodellene. Mer enn 50 % av permafrostområdene finnes i Russland.

Vitenskap fra denne delen av verden er helt sentral når vi skal navigere oss ut av klimakrisen. Når vi virkelig trenger kunnskap for å forstå hvor nært vi er klima-vippepunktet, risikerer vi at vår evne til å se og måle risikobildet, blir halvert over natten. Vi som forskere i Arktis, området med hurtigst global oppvarming, har på svært kort tid mistet tilgang til data og kunnskap som tidligere har kommet fra Russland og russiske forskere.

Ansvarlig om kunnskap

Vi lever nå i antropocen – altså «menneskets tidsalder» på godt norsk. Forskning og akademisk frihet i en global sammenheng er viktigere enn noensinne når flere land går i autoritære retninger. Vi har krig i Europa. Respekten for demokratiske rettigheter minker, tilliten til myndighetene forvitrer, vold og overgrep mot sivile øker, sammen med korrupsjon og økende ulikheter. Russland fører en hensynsløs krig i Ukraina. Alt dette påvirker også akademisk frihet, det leder til stengte utdanningsprogrammer, sensur, avsettelser av professorer, avlyste forskningsprogram, osv.

Det er på tide å tenke ansvarlig om kunnskap. Det er derfor viktig at Forskningsrådets uavhengighet opprettholdes, og at politikerne i enda større grad forankrer sine beslutninger i forskningsbasert kunnskap.

Det er viktig å bevare «den norske modellen» for forskning fordi den har tjent oss godt i veldig mange år. Vi må verdsette betydningen av et godt forskningssystem der forskningspolitisk rådgivning og kunnskapsbasert politikk utgjør hjørnesteinene.

